

Tematizácia rodinného života v pohrebných kázňach

ERIKA BRTÁŇOVÁ

KLúčové slová: pohrebné kázne, rodinný život, zbožnosť, 17. – 18. storočie

Tradícia vydávania pohrebných kázní sa na území dnešného Slovenska udomácnila pod vplyvom českých exulantov. V českom jazykovom prostredí sa ujala čoskoro potom, ako tlačene pohrebné kázne začali vychádzať v nemeckom luteránskom prostredí v prvej polovici 16. storočia.

Tlačená kázeň predstavovala trvalú spomienku na nebohého. Preto na jej tlač okrem príbuzných, svetskej či cirkevnej vrchnosti prispievala obvykle tiež širšia komunita. V závislosti od nadania kazateľa mohol text kázne spĺňať aj vyššie literárne kritériá. Prezentácia kázne na pohrebe sa tak stala mimoriadnou spoločenskou udalosťou.¹

V katolíckom prostredí sa s tlačenými pohrebnými rečami v domácom jazyku stretávame vo väčšej miere najmä v 18. storočí. Reči nevychádzali samostatne, ale stávali sa súčasťou zbierok príležitostných kázní. Príkladom je zbierka osvietenského spisovateľa Juraja Fándlyho *Príhodné a svätečné kázne* (1795 – 1796), určená pre potreby širšej obce kazateľov. Fándly do tejto zbierky zaradil tri osvietensky ladené pohrebné reči, ktoré venoval úmrtiu troch príslušníkov súvekej society – statočného roľníka (*Contio funebris super sepultum rusticum bonae vitae*), gravidnej ženy (*Contio funebris super sepultam gravidam feminam*) a farára (*Contio funebris super defunctum parochum*). Reči sú ukážkou funerálnej kultúry nižších vrstev.²

Okrem žánrového označenia *contio funebris*, ktoré použil J. Fándly, sa na titulných listoch tlačí vyskytovali aj iné vymedzenia žánru: *sermo funebris*, *pohrební kázeň*, *pohrebné parentování* a *truchloreč*. O obsahovej štruktúre pohrebnej reči vypovedajú jej základné kompozičné zložky: chválareč na nebohého (*laus mortui*), jeho oplakávanie (*lamentatio*), potešenie pozostalých (*consolatio*) a rozlúčka nebohého (*valedictio*). Na úroveň osobitnej zložky sa postupne vyvi-

¹ ĎUROVIČ, Ján. *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin : Matica slovenská, 1940, s. 96. O barokovej pohrebnej reči píše tiež GÁFRIKOVÁ, Gizela: „Pohrebná reč (sermo funebris) sa stala súčasťou barokovej funerálnej kultúry vyšších a vzdelaneckých vrstiev.“ In *Zabúdané súvislosti. (Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2006, s. 101.

² *Príhodné a Swatečné Kázne*. Trnava : V. Jelinka, 1795 – 1796. Miesto uloženia: Slovenská národná knižnica v Martine.

nul životopis nebohého, ktorý tvoril záverečnú časť reči a spravidla sa označoval titulom *Personalia*.³

V pohrebnej reči kazateľ vyzdvihoval iba výnimočné prednosti a vlastnosti nebohého, aby mu mohol nielen vzdať úctu, ale tiež motivovať poslucháčov k pestovaniu cností. Cielená edukácia pozostalých a zhromaždených na pohrebe, vedená v intenciách hesla „*qualis vita, mors est ita*“ („aký život, taká smrť“), mala prispieť k prehĺbeniu kvality ich života. Kazateľ sa teda usiloval motivovať veriacich k osvojeniu si pozitívnych životných postojov a k činieniu správnych rozhodnutí v zlomových okamihoch osobného života.

Učiť sa žiť podľa vzoru a príkladu niekoho, kto mal už pozemský život za sebou, bolo jedným zo strategických bodov kresťanského vyučovania o šťastnom a úspešnom živote. Prijat' poučenie zo zbožného života Terézie Ambrózieovej z Malého Bisterca nabádal publikum zhromaždené na jej pohrebe kazateľ Samuel Milko: „*Vy tedy nejmilejší, kteří ještě zde živi sme, při tomto jejím pohřbování učme se z jejího příkladu v bázni Boží, jako se máme zavčasu v zdejším živobytí k svadbě budoucího věčného života připravovati. (...) Vás všech ostatních vůbec nejmilejší při nynějším tomto našem přemýšlování povinnost jest ta, aby se jeden každý z vás o živou a spasitelnou víru v Spasitele svého Krista Ježíše zavčasu dobře postaral a tuto svou víru, aby se každý také vynasnažoval skrze pobožný a křesťanský život dosvědčovati, a tak k poslední své hodině a skončení věrně se připravovati.*“⁴

Vyzdvihované zásluhy a cnosti nebohého sa netýkali len prejavov jeho osobnej zbožnosti, ale tiež súviseli s jeho harmonickým manželským a rodinným životom, so spravodlivým vykonávaním svetských a duchovných úradov, s dôsledným plnením si všetkých povinností a so zjavným vplyvom na spoločenský a politický život.

Rodinný život a vzťahy v rodine odráža v plnej miere kompozičná zložka *valedictio*. Príkladom je *Pohřební parentování*, ktoré predniesol 16. novembra 1802 v Blatnici kazateľ Gottfried Kolbenhayer. Fiktívna rozlúčka zosnulej Doroty Revajovej s príbuznými a priateľmi (so sestrou Teréziou Sirmajovou, so sesternicou Janou Péciovou, so zaťom Jozefom Justom, s rodinou Senšiovcov a Révajovcov), s nobilitou Turčianskej stolice, so služobníctvom a poddanými má podobu pozdravu (*vale*) a je vyjadrením osobného vzťahu nebohej ku každému z menovaných. Ako príklad uvádzame rozlúčku so správcom Danielom Šlúchom: „*Takto by již dokonala odbírání mé, ale toliko ještě slovo promluví k vám, můj starý oficír, urozený Paně Daniel Schluch. Vy ste za dvacet i osm lét spolu se mnou šafáрили, mého v pokojíku svém odpočívajícího manžela a pána vašeho ste pochovali; nyní pravím i mému časnému panování i vládařství poslední hodina nastala – již jest dosti; a když do hrobu tmavého s bolestí sprovodíte a oddáte i mé kosti, Bůh budiž s vámi – a mějte se dobré.*“⁵

³ GÁFRIKOVÁ, ref. 1, s. 102.

⁴ *Sladký ženich duše aneb pohřební kázání při pohřbování urozené někdy paní Terézie Ambrozy*. Banská Bystrica : Ján Jozef Tumlér, 1789, s. 6 a 18. Miesto uloženia prameňa: Lyceálna knižnica v Bratislave.

⁵ *Pohřební parentování velkomožné a mnohými ctnostmi svého pohlaví ozdobené někdy paní, paní Dorothee de Reva*. Banská Bystrica : Ján Štefáni, 1803. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

Rozsah zložky *valedictio* nezávisel iba od počtu menovaných osôb a inštitúcií, ale tiež od podoby fiktívnej rozlúčky. V prípade pohrebnej reči skoncipovanej Danielom Baránim pri príležitosti pohrebu Petra Dača, *valedictio* zaberá až jednu tretinu celej kázne. Okrem varírovania pozdravu na rozlúčku („*Mějte se již dobře, ach! Mějtež se již dobře sestro má! Ach bud'te'ž již tisíckrát pozdravena! Sestro má! Sestro má! Sestro má! Apolonia, sestro má!*“), opísania kvality vzťahu medzi nebohým a pozostalými, vyslovenia vďaky v mene nebohého všetkým za priazeň a pozornosť, je v tejto zložke zaznamenaná aj domnelá skúsenosť nebohého z radostného prežívania večnosti. Skúsenosť je umocnená, ako ukazuje nasledujúci úryvok, stretnutím nebohého s rodičmi pri „Božom tróne“: „*S Vámi sem se smutně rozžehnal na čas; s matkou naší presladkou a s otcem tu u trůnu Božího s veselím zhlédali sme se. Tam na zemi květ můj a sláva má usvadlá leží: tuto u trůnu rostou mi palmy nesmrtedlné, a sláva nevymluvná obkličuje mne.*“⁶

Treba dodať, že sa zachovali aj kázne, ktoré v tlačenej podobe kompozičnú zložku *valedictio* neobsahujú.⁷ No s určitosťou možno povedať, že pri autentickom prednese reči na pohrebe táto zložka nechýbala.

Pomerne obsiahla i emocionálne pôsobivá je rozlúčka Mikuláša Beleznaja s manželkou Máriou Annou, rodenou Podmanickou. Jej autorom je kazateľ Zachariáš Geguš. Po pozdrave, inšpirovanom rozlúčkou rímskeho cisára Augusta s cisárovnou Líviou, sa v kázni vyratúvajú ľudské kvality manželky, jej láskavosť, vľúdnosť, znášateľnosť, vernosť, priateľstvo, starostlivosť a príkladná opatera manžela v jeho chorobe, vrátane zabezpečenia lekárskej pomoci: „*Nyní ale schážeje bez dětí, při svém s ní se rozlučování, nemohl ji jiné vale dáti, než jakové někdy umírající císař Augustus své manželce císařovně byl dal a zanechal mluvě: Livia, vive memor conjugii nostri et vale! Livia! pamatuj na naše manželství a měj se dobře! Tak i Ty má nejmilší Maria! živa bud' pamatujíc na naše upřímné manželství a měj se dobře! Děkuji t(i) srdečně za stálé a věrné mne milování, za lásku neošemetnou, za vlídnost a snášelivost, za svornost nepřetrženou a v pravdě příkladnou věrnost manželskou, za Tvé přívětivé se mnou obcování a rozkošné tovaryšství, srdce mé, po všecy dni v pravdě zdařilého mého s Tebou sjednocení občerstvující a obveselující. Děkuji t(i) neméně za to věrné a neustále Tvé opatrování a vysluhování, kteréž si v mé již oddávna trvající obtížné neduživosti vždycky dosvědčovala, zvláště pak, kteréž si nyní při konci života mého v mé příliš těžké a bolestné nemoci celých sedm tehodně trvající, ačkoli s mnohou tvou nepřiležitostí a velikým ustáváním, předce však tak ochotně dokázala, žes od mého boku i přes celou noc neodchodívala. Děkuji t(i) i za to tak pečlivé a opravdové usilování, abys v této mé chorobě skrze obojího řádu lékařů, kterýchž si nákladku nelitujíc přes celý čas a to ve větším počtu na pomoc zvolávati nepřestávala, nejen bolest byla ulevila, ale i Tobě tak velice vzácný a mně jen pro Tebe též ještě milý život můj ustalý dále zadržela. Ano děkuji t(i) za jednu každou upřímnou, ačkoli Tobě příliš hořkou slzu Tvou, kterou*

⁶ Řeč pohřební k blahoslavené památce vysoce urozeného někdy mladého pána p. Dačo Petera. Bratislava : Šimon Peter Weber, 1786, s. 21. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

⁷ Pamětné pohřební kázání ku poslední náležitě poctivosti velkomožného pána, pána Samuele Benicky. Banská Bystrica : Ján Štefáni, 1798. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

si ze srdce v Tobě neošetmetně bolestícího – neboť sem poznal upřímnost milování Tvého – za sedm posledních tehodňů pro mne vylévala a nimiž s(i) nejen tvář mou často svlažovala, ale i postel tvou, jenž k mé blízko byla, bolestně zmáčela. O, odplati ůž Tobě hojně Hospodin v tomto i onom životě všecko, co si za čtyřicáté i dvě léta se mnou – Tebe též upřímně milujícím manželem Tvým – učinila.“⁸

Vzor ideálnej cnostnej manželky podal kazateľ Matej Šulek v pohrebnej reči *Pohřební kázání* (1778), prednesenej pri pochovávaní Kataríny Potockej, životnej družky jeho predstaveného, farára Pavla Šramka. O šťastnom a vzájomnou dôverou naplnenom manželstve tu vypovedá kompozičná zložka *consolatio*. Jej obsahom sú slová útechy adresované manželovi, ktorý ovdovel po krátkom, iba osem rokov trvajúcim manželstve: „*Dost tedy i Ty milý vdovče, měj na tom, že takového pokoje v manželství dal Tobě okusiti za osem lét Bůh, jakového mnozi i za 40 roků se svými manželkami neokusují. Kratky sice její život byl, ale nebyl ukrácený. Ne dni, ale pobožnost jest míra života našeho. Dost starý jest Bohu, kdo pobožně živ byl. Nepotřeby nám více na světě žiti, než nakolik ho, aby sme dobře zemřeli, potřebujeme. I smrt její tedy, předce to neodjala Tobě, že se můžeš pochváliti, že ona tvou manželkou byla. A když i já skutky její zde připomínám, abych jiné matrony vzdělati mohl, nech se na tom žádný nehorší, ale pilně pomni na to, co se v verši posledním textu tohto pohřebního mluví: Dejte ůž takové z ovoce rukou jejích a nech ať ji chválí v branách skutkové její.“⁹*

Za predmet biblickej explikácie si M. Šulek vybral tri ženské cnosti: manželskú vernosť, pracovitosť a kresťanskú vieru. Typické „ženské“ postoje, rešpektovanie Božej autority a pridŕžanie sa kresťanských cností, označuje však Šulek aj za podstatné črty mužského charakteru. Preto nabáda mužov k osvojeniu si týchto postojov: „*Vy pak všickni mužové, neposlouchejte kázání tohoto tak, jako nejakové ze žen učiněné distrakcie. Učte se odtuto i vy Boha báti a ctností Vašich šetřiti. Jestli ženskému pohlaví táto šlechtnost přislouchá, více na vás přináleží, aby ste, když se hlavami žen jmenujete, hlavami jim i v ctnostech tuto vypsaných se ukázali, ctnosti jejich sobě vysoce vážili a podle umění s nimi bydlili.“¹⁰*

V kázňach venovaných úmrtiam mužov sa okrem kresťanskej zbožnosti obvykle vyzdvihovalo dosiahnuté spoločenské postavenie, ktoré dotčného predurčovalo starať sa o dobro a potreby svojich spoluobyvateľov. Hovorí o tom kazateľ Adam Stevonka v súvislosti s úmrtím grófa Jozefa Telekyho: „*A tak, hle, i osvícený gróf skutečně zaujímal se za bližních svých a za dobré jejich. Nebo podle svého vysokého stavu jako tajný radca svého Nejjasnějšího krále svými zdravými radami, jako řiditel sl[ávnej] stolice Ugočské svou prozřetedlnou zprávou, jako strážce s[vaté] koruny uherské svou střízlivou bedlivostí, jako patron a pěstoun církví svými dobrodi-*

⁸ *Pohřební kázání nad smrtí velkomožného někdy pána, pána Beleznai Mikuláše de Belezna*. Bratislava : Šimon Peter Weber, [1787], s. 26-27. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

⁹ *Pohřební kázání skrze dvojctihodného muže božího p. Mateje Šulek, S. B. K. držané*. [Prešov] : [M. M. Redlit-zová], [1779], s. 164. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹⁰ Tamže, s. 160.

*nimi výborně užitečným stále býti se dokazoval. A dle svých znamenitých darů jak nevypravitedlně mnohým užitečný a prospěšný býval!*¹¹

Štefan Kološvári poukazuje zase na správne rozhodnutia a postoje grófa Telekyho, ako uzavretie manželstva s ovdovelou grófkou Johannou Rothovou, príkladná starostlivosť o potomstvo a bratská láska, preukázaná napríklad aj tým, že na pohrebe jednej zo sestier (Ester) vyjadril svoj žiaľ v piesni, ktorú sám zložil aj predniesol: *„Nebylo, nebylo tak snadno páru Vašemu páru a obcování manželskému na věrnost, ani na svornost, ani na lásky upřímnost. A které dívky se lepším otcem chloubiti moci budou jako našeho již oslaveného grófa dívky, kterýžto svou horlivou lásku a pečlivost při jejich dobrém a moudrém vychovávání dostatečně prokázal a ničeho nezameškal, čím by ony zdařilými a šťastnými učinění býti mohly. Jakovým pak býval svých milých sester milovníkem, toho dostatečným svědectvím býti může mezi jiným to, že když nelitostivá smrt sestru jeho Esteru, velkomožnou někdy grófkou Toroczky vychvátila, on nad hrobem jejím smutné zpěvy skládal, kteréžto slyšící všickni kvílili a plakali.*¹²

Napriek zacieleniu pohrebných rečí na „posledné veci človeka“ dominuje v nich optimistický pohľad na smrť, lebo sa znázorňuje biblicky ako prechod z bezútešnej prítomnosti do blaženej večnosti. To bol dôvod, prečo kazateľ Martin Klanica na pohrebe Barbary Tihanyiovej vyzýval jej deti, aby za matkou nesmútili. Argumentoval tým, že jej duša a telo bolo smrťou vyslobodené z veľkého súženia a prenesené do večnosti: *„Zastavte bolest, i vy urozené dívky, pro smrt drahé paní matky slzy vylévající a pomněte, co se stalo příjemného tělu i duši její skrze smrt. A tak nad štěstím matky kvíliti nebudete! Myslíte-li předce ale, nás zármutkem naplnil Hospodin (Plač Jer. I, 22), prosím, přejte sobě tou bolest, když jen drahou paní matku, od mnohého času velikou bolesti sklíčenou, již vysvobozenou spatřujete. Odvraťte od srdce na maličkou chvílku plač a s pilností nábožnou nyní o duši zemřelých k potěšení svému v tom se ještě ujišťujte, že živé jsou po smrti těla a život jejich v Kristu věčný jest.*¹³

Žiaľ rodičov nad stratou detí sa kazatelia usilovali zmierniť argumentom, že im syn alebo dcéra svojou smrťou pripravujú cestu do večnosti: *„Vy pak rodičové moji milí, hluboce zkormoucení, myslíte k svému potěšení, že jdou aby vám připravil místo, a když odejdou, zase přijdu v srdci vašem před vámi, a ukáží vám místa vaše, aby kdež sem já i vy tam byli.*“ Celému okoliu bola smrť dieťaťa predkladaná ako šľachetná. Pokladala sa tiež za udalosť, pri ktorej možno poučovať o hodnotách ľudského života (cnosť, šľachetnosť, priateľstvo a láska) omnoho efektívnejšie, než prostredníctvom púheho biblického vyučovania: *„A nepůsobili-li cení a šlechetní mladí lidé i po smrti v товариštví lidském mnoho dobrého? Často snad více než by životem svým učiniti byli mohli? Naučila-li nás k[u] p[říkladu] smrt jeho lépe než kterékoli ústní aneb psané vynačování, Bohu v pokore a v poníženosti i se zapřením srdce našeho poslušnou býti? Srdce*

¹¹ *Pamětné kázání ku poslední poctivosti osvěceného pána Jozefa Grófa Teleky z Sýku.* Banská Bystrica : Ján Štefáni, [1796], s. 16-17. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹² *Pohřební kázání nad hrobem velikomožného a osvěceného sv. římské říše grófa pana, pana Jozefa Teleky de Szék.* Pešť : Štefan Trattner, 1798, s. 12. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹³ *Věčná duše, hotová k věčnosti v dvojím s. kázání při pohřbování vysoce urozených pána a paní, p. Daniele Tihany de Ebetzk.* Bratislava : Šimon Peter Weber, 1784, s. 7. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

*našeho mdloby a pobožnosti naší nedokonalost poznávati? Nenaučili nás příklad smrti jeho lépe než jakékoli umelé vynaucování o živote i smrti, o časných i večných věcech moudreji mysliti a smelším krokem, tichší myslí smrti naší vlastní vstříc jíti? Neučinila-li nám ta zkušenost v příklade jeho – jak vážně ticho a spanile cení a šlechetný člověk zemíra, ctnost a šlechetnost vážnější a dražší? A jeho přátelské srdce až do smrti neukázalo-li nám přátelství a lásku k lidem v krásnějším svetle?*¹⁴ Za indikátor blízkeho vzťahu matky a syna možno považovať zmienku o sne matky, ktorý je predpoveďou blížiacej sa tragickej udalosti (*„pred smrti syna svého, videla totižto záhradu svou pustou, a jedině v kutě některé zelené mladé stromčeky“*).¹⁵

Autori pohrebných rečí poukazovali na isté odlišnosti v prežívaní smrti u mladšej generácie. Na margo tejto rozdielnej skúsenosti Michal Institoris Mošovský v jednej z kázni poznamenal, že smrť bohatých rodičov môže byť pre ich potomkov mnohokrát bolestnejšou skúsenosťou, než pre ich rovesníkov nižšieho pôvodu. Vychádzal z predpokladu, že deťom z majetných rodín môže smrť ich rodičov pripomínať okrem iného aj zdedený majetok: *„Když velicí páni, knížata, králové pohrbováni bývají, obecný prostý lid mnohokráte tak se domnívá, že ten hluboký smutek, do kterého se jejich slavní domové a dítky obléčejí jen proto jest, aby jednouc uvedenému obyčeji dosti učinili, a že bohatých rodičů dítky lehce mohou na svých zemřelých rodičů, otce neb matku, zapomenouti. Ale mně se tak vidí, nejmilejší, že čím více nashromáždil a zanechal onen neb jiný dobrý otec neb matka svým dítkám, jestli jen jsou zdarné a upřímné, tím žalostnější a těžší bývá jejich rozloučení. Nebo kamkoli své smutné oči obrací, všudy se rána srdce jejich obnovuje. Jen jedno jest mi známé, co královskou a žebráckou sirotu zároveň může uspokojiti. Totíž to, co Jákob patriarcha svým dítkám jako v poručení zanechal: Bůh bude s vámi.*¹⁶

Úmrtia významných krajinských hodnostárov si jednotlivé cirkevné obce a farnosti pripomínali zvlášť. Dve zachované tlačené kázne z roku 1795 sú dôkazom o tom, že smrť palatína Alexandra Leopolda bola predmetom cirkevného zhromaždenia v Sobotišti¹⁷ a v Senici.¹⁸ V senickej kázni je zvlášť exponovanou kompozičná zložka *lamentatio* – oplakávanie nebohého. Kazateľ v nej apeluje na obyvateľov krajiny, aby prejavili zármutok nad smrťou palatína: *„Protož plač, kdožkoli máš srdce lidské a citedlné! Plač! Ne sice nad nim, nebo on vyšší důstojnosti a slávy, slávy nebeské věčné došel, ale nad tak rychlým odchodem jeho od nás, nad tak velikou stratu vlasti i svou plač! Plač každé uherské srdce, plač s celou zemi a krajinu, plač se vším lidem a národem našim, že kníže a to jistě veliké padlo. Plač slzy žalosti a vděčnosti. Když zajisté kníže takové padá, jakové byl Alexander Leopoldus palatinus, tehda'ž spravedlivé jsou slzy lidí. Takové kníže zasluhuje i po smrti vděčnou památku.*¹⁹ Predmetom oplakávania sú najmä pala-

¹⁴ *Pohřební řeč při žalostném do křípty sprovázení urozeného někdy mladého pána, pána Raksány Samuele.* Banská Bystrica : Ján Štefáni, [1804], s. 10. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹⁵ Tamže, s. 14 (poznámka pod čiarou).

¹⁶ *Obraz tichou a nepřestrašenou myslí ze světa odcházejícího knížete,* rkp. odpis [1781], s. 25-29. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹⁷ *Svaté a divné cesty Boží při žalostné památce nenadále smrti Jeho královské výsosti Alexandra Leopolda.* Bratislava : Šimon Peter Weber, 1795. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹⁸ *Vděčná a vzdělavatelná památka velikého knížete královského Alexandra Leopolda.* Bratislava : Šimon Peter Weber, 1795. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

¹⁹ Tamže, s. 15.

tínove cnosti, spomedzi ktorých kazateľ Ján Podhradský vyzdvihol zvlášť palatínovu ústretovosť voči poddaným („*byl příjemný velice*“) a priazeň zachovávanú voči všetkým obyvateľom Uhorska bez rozdielu („*jemuž žádný tak nízký a tak chatrný nebyl, aby nebyl mohl jemu své žádosti neb stížnosti předložit*“). Podhradský vidí v pohrebnej reči prostriedok k „*spasitedlnému vzdělání*“, čiže prostriedok vhodný nielen na biblické vyučovanie (vystríhanie pred hriechom), ale aj na rozšírenie vedomostného obzoru veriacich. Z týchto dôvodov je v kázni popísaný detailne okruh pôsobnosti palatína („*tento prostředník mezi králem a krajinu, tento bedlivý strážce a obhájce zákonů, práv a nařízení uherských, tento zdržovatel lásky mezi krajin otcem a národem našim*“).²⁰

Pri takých udalostiach, akými boli úmrtia významných hodnostárov, kazateľ považoval za dôležité nielen prejaviť úctu dotyčnej osobnosti, ale tiež pravdivo informovať o okolnostiach jej skonu. V dobe obmedzeného výskytu tlačených médií mala kázeň tiež informatívnu funkciu, na čo upozorňuje vo svojej reči pri príležitosti úmrtia Márie Terézie Michal Institoris Mošovský: „*Snadno se může přitrefiti, že toto mé pohřební kázani i takovým od Vídně daleko vzdáleným, zvláště na dědinách a pustatinách zůstávajícím krajanům do rukou se dostane, kteří (výjmovou některé běžící pověsti) nic nevědí o těchto vídenských rozličných novinách, na které sem já zde jako prstem ukazoval, předce však i oni jsou žádostiví zvědět, jako se též jejich drahá pani císařovna a královna při své smrti zadržela? Co mluvila? Jako svůj život zavřela?*“²¹

Pozornosť recipienta upriamuje M. Institoris Mošovský na príkladnú kresťanskú smrť panovníčky, ktorá „*z pozemského sveta odišla vyrovnaná, bez pocitov strachu, s tichou a pokojnou myslou*“ („*se bez uleknutí, tichou a nepřestrašenou myslí z tohto světa odebrala*“). Podľa slov Mošovského odišla tak odvážne a smelo, ako znášala rušné časy v krajine (najmä v období vojny), rovnako tiež neľahké rodinné situácie (napríklad smrť manžela cisára Františka): „*...slušně se nám může s podivením líbiti ta neobyčejná veliká hotovost a smělost, s kterou se ona z tohto světa odebrala. Její Jasnost sice i jinače zvláštěního, a její pohlaví prevyšujícího hrdinského a zmužilého srdce pani kněžna byla. Jak mnohá mužská srdce a ramena dávno by byla zemdlela a zlámala se pod těmi nepřestajnými těžkými břemeny, které Její Jasnost jak v čas vojny, tak i v čas pokoje, za celých čtyřiceti let k podivení hodnou zmužilost a stálost na svých ženských ramenách nosila!*“²²

Mošovský panovníčku vykresľuje stereotypne ako láskavú a dobrú matku vlasti, za ktorou smúti celá uhorská krajina: „*Tobě pak, ubohá a osíralá uherská vlast, tobě zvláště v smutek oblečené město Prešporek, co mám povědět k tvému potěšení? Vím, že tobě hořce padne, a i slušně může tobě těžce a hořce padati od takovéto dobré matky vlasti, v jejímžto mateřinském sladkém lůnu si bylo dobrým dnům přivyklo odloučeno býti.*“ Dôvodom útechy (*consolatio*) pre uhorských poddaných má byť predovšetkým fakt, že panovníčka zanechala krajinu v dobrom stave

²⁰ Tamže, s. 13.

²¹ Tamže, s. 23 (poznámka g).

²² Tamže, s. 15.

a starosť o ňu odovzdala svojmu synovi Jozefovi, pokračovateľovi v naplňaní jej odkazu. V tejto súvislosti Mošovský apeluje na veriacich, aby sa zmierili so smrťou panovníčky a vyjadrili svoju priazeň novému panovníkovi, ktorému majú slúžiť rovnako verne a tiež preukazovať úctu, vrátane obetovania každodenných modlitieb a prosieb: *„Než, proč bychom se my s tím neuspokojili, co Bůh učinil? Přestávejmež na tom, že sme tak dlouho tímto pokladem, který jakkoli drahý, však předce pomínutelný poklad byl, vládnouti mohli. Jestli Její Jasnost tak křesťanskou a tichou mysli z toho světa mohla odjít, proč bychom se my nad její smrti nemírně jako pohané rmoutili a své srdce tesklivosti trápili? Umřela sice i ona jako jiný obecný člověk, ale jen prach se do země navrátil, jakž prvé byl. Duch pak navrátil se k Bohu, kterýž jej dal. Odebrala se sice od nás, než hle takto se odebrala: ‚Ja sice umírám, ale Bůh s vámi bude.‘ Oblékla sice v hrubý smutek naši milou uherskou vlast, ale předce v mnohem lepším, rozkvětlejším, pokojnějším, požehnanějším stavě ji zanechala, nežli ji byla při začátku svého kralování nalezla. Zložila sice své skvoucí se koruny, ale na svého nejmilejšího syna Jozefa císaře, druhou hlavu je zložila. V tomto svých krajin i ctností výborném dědiči, i po smrti ještě žije v jeho osobě i nyní ještě milostivě, šťastlivě a moudře řídí a chrání svých milých poddaných. Jej tedy za drahý dar nebeský, za našeho krále a otce na místo jeho v Pánu oslavené matky přijímejme. Jemu věrnou službu a čest prokazujme. Za něho každodenně naše horlivé modlitby a prosby k nebi odsílajme. Pro něho a pro šťastlivý a požehnaný prospěch jeho kralování hotoví budme nejen náš chatrný stateček, ale i náš život obětovati.“*²³

S veľkým pátosom opísaný žiaľ a smútok vrcholí v Mošovského kázni dojímavou rozlúčkou uhorských poddaných s panovníčkou, ktorí sa s ňou lúčia ako s matkou symbolickým bozkom: *„Nu tedy, odpočívejž již, milá dobrá matko, od nás tvých chudých a nehodných sirotků, mezi mnohými slzami posledným synovským políbením poctěná. Ta tvá za čtyřiceti let trvající v pravdě ne lehká ustávání již dávno to zasloužilo, abys již jednou tvou unavenou hlavu zložila, ačkoli my bychom ještě jednou tolik let k tvému milostivému mateřinskému kralování srdečně byli vinšovali, a kdyby na nás bylo záleželo, hotoví bychom byli i z našeho bratského života zvláštního, kterému drahému živobytí přídavek učiniti.“*²⁴

Kým Mária Terézia je oslavovaná Mošovským predovšetkým ako „dobrá matka“ a „milovník a miláček“ ľudu Uhorska, o cisárovi Františkovi I. Ján Seberíni v kázni skoncipovanej k jeho úmrtiu hovorí, že *„stkvěl se co jasná hvězda mezi europejskými knížaty“*. Seberíni vidí Františka I. aj ako hlavu panovníckeho domu: *„byl on jeden z nejvýbornějších, nejzvláštnějších mocnářů a králů uherských, kteříž od tři sta osm lét ze slavně panujícího domu rakouského nad naši vlastní dědičně kralovali a kralují“*.²⁵

²³ Tamže, s. 29-30.

²⁴ Tamže.

²⁵ Pohřební kázeň kterou na prokázání poslední počestnosti jeho císaře. Královské Jasnosti Františku I-mu. Banská Štiavnica : [b. v.], 1835, s. 4. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

Za jedno zo stereotypných miest pohrebných rečí, venovaných významným uhorským hodnostárom, možno považovať formuláciu, že koniec pozemského života nezávisí na pôvode a sociálnom postavení: „*Smrt žádného rozdílu nečiní. Král, kníže, pán nic více v ni neplatí než poddaný sedlák, služebník, žebrák.*“²⁶

Hoci popularita pohrebných rečí v 19. storočí neklesla, prvýkrát zaznamenávame v tlačenej kazateľskej zbierke kritický hlas, ktorý zaznel z úst Jonáša Záborského. V súvislosti s kritikou neprimeranej honosnosti pohrebov sa zmieňuje Záborský o tom, že „*kázně pohřební jsou více potravou klevet*, nežli nábožnosti*“. Pripomína tiež, že koncipovanie pohrebnej reči, vrátane jej prednesu na pohrebe, stojí kazateľa priveľa času a deje sa na úkor vzdelávania ostatných veriacich: „*Aby sme mrtvým domnělú čest' proukázali, musíme zanedbávati živé stádo, tak že nemůžeme ani dítkám vašim ve škole přizřeti. Poněvadž pak i samých učitelů toto odvolává ode svatého jejich povolání: byla by věc naskrze žádúci, aby se všechny pohřeby při tichosti, bez kázně a spěvu, toliko s tichou modlitbou kněze odpravovaly.*“²⁷

Napriek Záborského kritickému mienke vybrané ukážky domácej homiletickej produkcie potvrdzujú, že rodina a rodinný život boli prioritnou témou pohrebných rečí. Vypovedajú totiž o postavení a úlohách, ktoré nebohý zaujímal v rodine (otec, matka, manžel, manželka, syn, dcéra a pod.) a v širšom spoločenstve. V širšom kontexte treba pohrebné reči považovať za zdroj cenných poznatkov k výskumu dobovej mentality a prežívanej každodennosti.

Cituj:

BRTÁŇOVÁ, Erika. Tematizácia rodinného života v pohrebných kázňach. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 1. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2012/texty_1_2012/brtanova.pdf

...

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc. je samostatnou vedeckou pracovníčkou oddelenia staršej slovenskej literatúry Ústavu slovenskej literatúry SAV. Zároveň prednáša na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity dejiny kultúry, rétoriku a poetiku. Vo svojej vedeckej práci sa zameriava na dejiny staršej slovenskej literatúry, literárnu mediävistiku a venuje sa aj prekladom z latinského jazyka. Je autorkou monografie *Stredoveká scholastická kázeň (Bratislava : Veda 2000, 199 s.)*, spoluautorkou a editorkou publikácie *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia (Bratislava : ÚSL SAV – Kalligram 2010)*; editorkou práce *Jozef Ignác Bajza – Dielo. (Bratislava : Kalligram – ÚSL SAV 2009)* a autorkou desiatok vedeckých štúdií a článkov.
Kontakt: erika.brtanova@savba.sk

²⁶ *Vděčná a vzdělavatelčná památka velikého knížete královského Alexandra Leopolda.* Bratislava : Šimon Peter Weber, 1795, s. 17. Miesto uloženia: Lyceálna knižnica v Bratislave.

* klebiet

²⁷ V neděli XV. po sv. Duchu. In *Múdrost' života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti.* Viedeň : Albert A. Venedikt, 1853, s. 127. Miesto uloženia: Slovenská národná knižnica v Martine.